

УДК 37.017:34

**ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ
ЗАСОБАМИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ****І. С. Ничипорук**

здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня,
спеціальність « Середня освіта (Історія та громадянська освіта)»,
навчально-науковий інститут права та гуманітарних наук

Науковий керівник – к.пед.н., доцент В. І. Гришко

*Національний університет водного господарства та природокористування,
м. Рівне, Україна*

У статті досліджено громадянську освіту як важливу частину шкільної системи в Україні та як інструмента, спрямованого на формування правової культури учасників освітнього процесу. Охарактеризовано правову культуру як важливий елемент суспільної культури, яка визначається системою цінностей, норм, знань та навичок, пов'язаних із правом. Запропоновано авторське поняття правової культури. Проаналізовано низку проблем, які стримують повноцінному формуванню правової культури через громадянську освіту. Визначено кроки, які варто реалізувати у подоланні цих проблем.

Ключові слова: громадянська освіта, шкільна система, освітній процес, правова культура, право.

The article examines civic education as an important part of the school system in Ukraine and as a tool aimed at forming the legal culture of participants in the educational process. Legal culture is characterized as an important element of social culture, which is determined by a system of values, norms, knowledge and skills related to law. The author's concept of legal culture is proposed. A number of problems that hinder the full-fledged formation of legal culture through civic education are analyzed. Steps that should be implemented to overcome these problems are identified.

Keywords: civic education, school system, educational process, legal culture, law.

Громадянська освіта сьогодні є важливою частиною шкільної системи в Україні. Вона набула системного статусу після затвердження Концепція розвитку громадянської освіти в Україні (розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 р. № 710-р), яка окреслила цілі, принципи, цінності та компетентності, орієнтовані на формування відповідального громадянина, готового до реалізації своїх прав і обов'язків, участі в громадському житті та захисту прав [1]. Згодом, з поправкою 2022 року (розпорядження № 893-р), Концепція була актуалізована з урахуванням нових викликів і соціальних трансформацій [2].

Згідно з цією Концепцією та відповідними нормативними рішеннями, громадянська освіта інтегрована у шкільну систему як окремий курс. Наприклад, для старшої школи існує офіційна навчальна програма «Громадянська освіта (інтегрований курс)» для 10-го класу (2022) [3], а для 6–9 класів – модельна навчальна програма «Громадянська освіта» (2024), рекомендована до впровадження з 2025/2026 навчального року [4].

У 2024 році затверджено новий Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти» (Наказ МОН від 29.08.2024 р. № 1225), який передбачає, що вчитель має забезпечувати формування у здобувачів освіти ключових компетентностей, зокрема

громадянських і правових, виховання правової свідомості, відповідальності, громадянської позиції, а також створювати умови для розвитку активної громадянської участі [5]. Таким чином, держава офіційно закріпила роль громадянської освіти як інструмента, спрямованого на формування правової культури учасників освітнього процесу.

Актуальність формування правової культури в сучасній українській школі зумовлена не лише оновленням державних стандартів, а й суспільними трансформаціями, спричиненими війною, внутрішніми міграційними процесами та зростанням потреби молоді в правовому самозахисті. В умовах високої соціальної напруги та численних викликів, пов'язаних із захистом прав людини, здобувачі освіти повинні володіти не лише знаннями, а й навичками їх практичного застосування. Особливої ваги набуває розвиток умінь критично оцінювати інформацію правового змісту, розуміти механізми державного управління, юридичної відповідальності та громадянської участі. Сучасна школа має забезпечувати молодь інструментами для усвідомленої громадянської поведінки та здатності діяти відповідно до правових норм у різних життєвих ситуаціях. Таким чином, формування правової культури через громадянську освіту є ключовою умовою виховання відповідального громадянина, спроможного брати участь у розбудові демократичної та правової держави.

Метою роботи є аналіз проблем та перспектив формування правової культури учасників освітнього процесу засобами громадянської освіти.

Правова культура є важливим елементом суспільної культури, яка визначається системою цінностей, норм, знань та навичок, пов'язаних із правом. Вона формується шляхом сприйняття і усвідомлення правових цінностей і принципів, що лежать в основі суспільства. Правова культура сприяє розвитку поваги до закону, правових норм і процесів, а також формуванню відповідального ставлення до дотримання правил у суспільстві [6, С. 191].

Ми пропонуємо під «правовою культурою» розуміти сукупність правової свідомості, правових цінностей, переконань, правової поведінки, здатності свідомо і відповідально застосовувати правові норми, відстоювати права та обов'язки, брати участь у суспільному житті і здійснювати громадянський контроль чи участь. Це поняття охоплює знання, ставлення, мотивацію та практичні навички правової поведінки. Формування такої культури – одна з головних цілей громадянської освіти.

Вітчизняні дослідження, присвячені громадянській освіті та правовій культурі, показують, що ефективне формування правової культури можливе за умови системного підходу, який включає освітню діяльність, виховання, залучення до громадської активності, практичну реалізацію прав і обов'язків. Наприклад, дослідження з інституалізації громадянської освіти підкреслюють, що створення системи громадянської освіти як частини школи – довготривалий процес, що охоплює нормативне закріплення, розробку програм, підготовку вчителів і методичне забезпечення [7].

Проте на практиці існує низка проблем, які стримують повноцінне формування правової культури через громадянську освіту. По-перше, хоча є нормативні документи та програми, методичне забезпечення – підручники, посібники, сценарії уроків, практичні кейси, рольові ігри, проекти – нерівномірне, недостатньо адаптоване до сучасних реалій, особливо з огляду на воєнний та поствоєнний контекст. Багато шкіл і вчителів не мають готових практичних матеріалів, які б допомагали переводити знання у реальне правове мислення й поведінку.

По-друге, не всі педагоги мають достатню підготовку у правознавчій методиці, фасилітації дискусій, організації проєктів чи правових ігор, здатності працювати з темами прав людини, громадянської відповідальності, правового захисту, що необхідно для реалізації громадянської освіти на якісному рівні. Хоч Професійний стандарт 2024 передбачає ці компетентності, на практиці їх реалізація часто залишається декларативною [5].

По-третє, часто відсутній системний, поступовий підхід до формування правової культури. Якщо курс з громадянської освіти активізується лише в старшій школі (10–11 класи), це означає, що фундамент правового мислення у багатьох учнів формується запізно або залишається слабким. З іншого боку, хоча вже існують модельні програми для 5–9 класів – їх впровадження ще не скрізь відбувається, а методична підтримка – недостатня [4].

На додаток, актуальність правової культури нині зростає: через виклики, пов'язані із захистом прав людини, прав дітей, внутрішньоопереміщених осіб, прав захисників, прав постраждалих від агресії; необхідність розуміння конституційних прав і обов'язків, участі у громадянському житті, волонтерстві, громадському контролі. Цей контекст вимагає, щоб школа не просто давала відомості про закони, а допомагала розвивати правосвідомість, життєву компетентність і готовність діяти відповідно до правових норм.

Щоб подолати вказані проблеми і зробити громадянську освіту ефективною для формування правової культури, варто реалізувати такі кроки: по-перше, створити і впровадити повноцінні методичні комплекти – підручники, посібники, сценарії уроків, кейси, рольові ігри, проєкти, що враховують сучасні виклики, право на захист, права людини, волонтерство, громадянську активність. Такі матеріали мають бути доступні для всіх рівнів шкільної освіти – починаючи з 5-х класів. По-друге, провести цільові курси підвищення кваліфікації для вчителів історії, громадянської освіти, правознавства – з акцентом на правову методичку, фасилітацію, проєктну діяльність, роботу з громадою, правозахисні теми, кризовий контекст. По-третє, інтегрувати проєктну та практико-орієнтовану діяльність: шкільні проєкти, участь у місцевому самоврядуванні, громадських ініціативах, волонтерській діяльності, дискусіях, шкільних «судах», правозахисних акціях – таким чином учні можуть не лише вчитися про права, а й практикувати їх. По-четверте, адаптувати зміст громадянської освіти до сучасних викликів: захист прав під час війни, прав дітей і молоді, прав переселенців, прав людини, гендерних прав, прав людини в умовах воєнного або постконфліктного суспільства. І нарешті – впровадити системи оцінювання правової культури, які охоплюють не лише знання, а й практичні навички, громадянську активність, відповідальну поведінку; це можуть бути кейс-тести, портфоліо, участь у проєктах, рефлексії, громадянські ініціативи.

Таким чином, громадянська освіта – не просто один з предметів, а фундаментальна складова формування правосвідомого громадянина, здатного до правової поведінки, громадянської участі та відповідального ставлення до своїх прав і обов'язків. Щоб цей потенціал був реалізований, потрібно забезпечити системний підхід, належне методичне і кадрове забезпечення, практичну орієнтацію та адаптацію до сучасних реалій.

1. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 р. № 710-р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/710-2018-%D1%80> (дата звернення: 01.12.2025). 2. Про внесення змін до Концепції розвитку громадянської освіти в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.10.2022 р. № 893-р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/893-2022-%D1%80> (дата звернення: 01.12.2025). 3. Міністерство освіти і науки України. Навчальна програма «Громадянська освіта (інтегрований курс)» для 10 класу (2022). URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa.2022.hromadyanska.osvita-10.pdf> (дата звернення: 01.12.2025). 4. Модельна навчальна програма «Громадянська освіта. 6–9 клас» (2024), рекомендована до впровадження. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2024/Model.navch.prohr.5-9.klas-2024/hromadyanska-osvita-6-9-kl-vasylkiv-ta-in-30-12-2024.pdf> (дата звернення: 01.12.2025). 5. Про затвердження професійного стандарту «Вчитель закладу загальної середньої освіти» : наказ МОНУ від 29.08.2024 р. № 1225. URL: <https://mon.gov.ua/prapro-zatverdzhennia-profesiinoho-standartu-vchytel-zakladu-zahalnoi-serednoi-osvity> (дата звернення: 01.12.2025). 6. Книгницький М. *Поняття та сутність правової культури і процесу застосування права. Право та державне управління*. 2024. № 3. С. 190–194. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2024/29.pdf (дата звернення: 02.12.2025). 7. Інституалізація громадянської освіти в Україні: перші кроки і перспективи. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-01/111AZ_Gromad_Osvita_Karpenko_28.11.2018-1da5f.pdf (дата звернення: 01.12.2025).